

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ЯК ІСТОРИК

Любов до України, до свого народу зародилась у Михайла Драгоманова ще з дитячих літ. Вона з'явилась, насамперед, під впливом розповідей батьків і близьких про своїх славних предків, які відзначались глибокою патріотичністю, демократизмом і самостійністю у мисленні та діях. Серед них був і вихідець з Греції, що брав активну участь у міжнародних зв'язках уряду Богдана Хмельницького з іноземними державами як перекладач. За сімейними переказами він і започаткував рід українських Драгоманів. Його представники займали помітне місце серед козацької старшини Гетьманщини, мали свої маєтки, а пізніше отримали дворянське звання. Батько Михайла Драгоманова був визнаним на Полтавщині захисником усіх скривджених у їх домаганнях через суди справедливості, а дядько Яким притягався до слідства у справі декабристів. Родинні риси характеру передались і молодому Михайлу Драгоманову.

Вже в Полтавській гімназії він продемонстрував власну гідність, яка виходила за усталені норми, і тільки заступництво попечителя Київського учбового округу М.Пирогова врятувало його від звільнення з навчального закладу. З гімназії Михайло Драгоманов виніс усвідомлену любов до історії, яку на професійному рівні прищепив йому викладач навчального закладу Олександр Стронін, один з засновників недільних шкіл у Полтаві, активний громадський діяч демократично-освітнього напрямку.

На історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира, який він закінчив у 1863 р., Михайло Драгоманов остаточно сформувався як професійний історик і громадський діяч. Його активна громадська позиція у подіях тогочасної дійсності стала кредом всього життя мислителя і громадського діяча. Однак, професійним заняттям Михайла Драгоманова стало викладання історії в Київському університеті в якості спочатку приват-доцента, а з 1870 р. — доцента цього вузу.

У стінах університету Михайло Драгоманов зацікавився історією античності, що не було випадковим явищем у його житті. Київ мав глибокі традиції у вивченні та популяризації античності, які сформувались у славнозвісній Києво-Могилянській академії XVII — XVIII ст. Під впливом київських вчених у XVIII — на початку XIX ст. існувала навіть "українська античність" в духовній культурі України, коли античні ідеї, образи, поведінка дійових осіб стали у ній невід'ємними і визначальними. До того ж, південна частина України входила в сферу безпосереднього впливу античного світу, що не могло не зацікавити молодого вченого. Крім того, відміна кріпацтва у 1861 р., інші кардинальні зміни в суспільстві змушували думаючу інтелігенцію шукати відповіді на ці животрепетні питання на прикладі минулого.

Магістерська дисертація Михайла Драгоманова "Питання про історичне значення Римської імперії і К.К.Тацит" була надрукована в 1869 р. у дев'яти номерах "Университетских известий" і відзначалась одним з найгрунтовніших аналізів рубіжних моментів європейської цивілізації на ранніх етапах її розвитку. На відміну від своїх багатьох попередників, Михайло Драгоманов відійшов від суто схоластичного погляду на античність, без виходу на широкі узагальнення і теоретичні висновки. Вже на початку своєї магістерської праці він наголошує на тому, що історична наука не може не відображати боротьбу інтересів націо-

нальних, релігійних та політичних. Вже в цьому вчений ілюструє свій комплексний підхід до вивчення проблеми, без якого не могло бути повноцінного її відображення. Одночасно Михайло Драгоманов наголошував на тому, що історичне пізнання завжди залежить від "філософії історії", яка, в свою чергу, залежить не тільки від самих ідеалів, але й від реальності їх реалізації на практиці.

Головний недолік праць античних авторів Михайло Драгоманов вбачав у некритичності їх методології, впевненості у залежності ходу історії від волі богів та долі. З такою ж критичністю ставився вчений і до переконань античних авторів у тому, що давні люди були щасливими, а нащадки поступово їх втрачали.

Михайло Драгоманов у своїх студіях наголошував на аналогіях історичних процесів у минулому і сучасному йому світі, вказуючи на їх відмінності лише у складності. "В історії народів новоєвропейських, — переконував історик, — дійсно, змішуються і струмисьця цивілізації древніх народів, що продовжується, і течія розвитку нових народів, які, вступивши у контакт з класичними народами та зайнявши їх місце, самі стояли на ступені розвитку гомерівських греків і римлян епохи царів і, природно, повинні були довше проходити ті ступені розвитку, які пройшли перед тим греки і римляни".

Значне місце у науковій та науково-популярній творчості Михайла Драгоманова належало історії України, причому в безпосередніх зв'язках з сусідніми державами. Саме через відносини з Польщею та Росією вчений прагнув визначити місце України на європейському континенті, причини її тяжкого національного становища та можливі шляхи виходу з нього.

Цю проблему Михайло Драгоманов розглядав у ряді своїх праць і насамперед у ґрунтовній статті "Пропавший час. Українці під Московським царством (1654—1876)", написаній в еміграції наприкінці 70-х — на початку 80-х років. Тільки на початку ХХ ст. і в 1991 р. вона була надрукована окремою брошурою. Сам заголовок публікації свідчить про те, що Михайло Драгоманов розглядав перебування України у складі Російської імперії як "пропавший час", що не дав їй нічого позитивного в національному плані.

На початку своєї роботи автор наголошує на необхідності знати минувшину України, щоб не повторити помилки в новітній період її історії. Значну роль в історії України відводить Драгоманов козацтву з його функціями захисту Вітчизни від чужоземної агресії. Причому в розумінні історика козацтво відіграло відведену йому історією роль і мусило поступитись своїм особливим місцем у суспільстві іншим станам після об'єднання України з Росією. У цьому плані вчений критикував істориків, які доводили європеїзаторську роль Москви в історії України, зокрема, її царя Петра І. Відкидаючи подібні твердження, Михайло Драгоманов одночасно був далекий і від ідеалізації часів Гетьманщини, наголошував на тяжкому становищі "простого чоловіка", торгівлі Україною можновладцями заради власних інтересів. У критичному ставленні до політики українських гетьманів після Богдана Хмельницького він солідаризувався з словами Тараса Шевченка:

Варшавське сміття ваші пани,
Ясновельможні гетьмани,
Раби, підніжки, грязь Москви
Чого ж ви чванитеся, ви,
Сини сердешної України?

Відзначаючи закономірність історичної необхідності захисту козаками своєї Вітчизни від ворогів, їх боротьбу за широкі політичні, соціально-економічні та культурні права, Михайло Драгоманов задається питанням, яке життя настало в Україні після її об'єднання з Росією. У своєму аналізі причин занепаду України вчений спирається на досвід західноєвропейських країн, з їх передовим на той час суспільним ладом, кардинально відмінним від російського. "Не знайдеш тепер такого європейця, — наголошував Михайло Драгоманов, — котрий би не думав, що без волі народу, а при царській самоволі, не може добре жити ніяка земля, що народ не може правитись самими чиновниками, котрий згори наставляє самовольний цар". Вже з цих слів ученого видно, що одну з причин занепаду України він покладає на відсталість державної системи царської Росії, яка, посуті, зруйнувала ті елементи народоправ'я, що існували в Україні за часів Богдана Хмельницького.

Наводячи окремі договірні статті 1654 р. між Україною та Росією, Михайло Драгоманов вказує на їх недосконалість. Вона виявлялась насамперед, на його думку, в тому, що ті забезпечували права тільки козаків, старшини, шляхти, духовенства, а селянина залишали "должність обykleю отдавать, как и прежде сего". Тобто, статті закріплювали соціальну нерівність між людьми, що стало основою її дальшого поглиблення. Недоліком цих статей вважав Михайло Драгоманов було і те, що вони стосувались не всіх українських етнічних земель, а тільки території по р. Случ, куди поширювалась влада козаків. Одну з головних причин поглиблення соціальної нерівності між українським населенням Михайло Драгоманов убачав у прагненні козацької старшини затвердити за собою у договорі України з Росією права на маєтності, луки, ліси, інші природні багатства. Тобто, з початку існування союзу двох держав створювались передумови для відродження тих порядків, які існували за Польщі і проти яких козаки повстали.

Михайло Драгоманов підкреслював і прогресивні елементи суспільного устрою України, зафіксовані у Березневих статтях 1654 р. Вони вбачались ним насамперед у забороні "стороннім людям" втручатись у внутрішні справи України, виборності органів управління, існуванні власної судової системи тощо. Відзначаючи недосконалість, вчений разом з тим наголошував на їх близькості до англійської Хартії про вольності 1215 р., з якої і почалось удосконалення державної системи Англії, що вивело її одну з найпередовіших держав Європи. Березневі статті одночасно передбачали той шлях розвитку України, за яким йшли й новітні європейські держави, та кардинально відрізнялись від московських порядків.

Михайло Драгоманов наголошував, що ліквідація тих демократичних порядків, що існували в Україні перед її приєднанням до Росії, стала можливою тільки завдяки впливовості застарілих "порядків московського царства".

Підводячи підсумок свого аналізу проблеми, Михайло Драгоманов відзначав, що "за ті часи, як Україна пристала до Московського царства, з його самовольним царем, з кріпацтвом, жившого без науки, — то царська самоволя заїла вольності українські".

Шляхи негативного впливу Московського царства на становище України Михайло Драгоманов доводив і в інших своїх працях, зокрема в одному з розділів монографії "Историческая Польша и великорусская демократия", якому пізніше була дана назва "Україна і Москва в історичних взаєминах". Окремим виданням вона вийшла у Львові в 1937 р.

Велика заслуга належить Михайлу Драгоманову в розробці історії Кирило-Мефодіївського товариства. Використавши всі доступні йому джерела, вчений першим поставив під сумнів міф про Кирило-Мефодіївське товариство і одночасно висловив щодо нього думки, які лягли в основу їх наступної наукової розробки.

Окремі питання в історії України Михайло Драгоманов розглянув також у ряді інших праць, зокрема, "Шевченко, українофіли і соціалізм" (1879), "Турки внутрішні й турки зовнішні" (1876), "Внутрішнє рабство й війна за визволення" (1878), "Про українських козаків, татар та турків" (1876), "Погляд на українську історію" (1895). Фактично, історичній та фольклористичній тематикам присвячені й видані ним разом з В. Антоновичем "Історичні пісні малоруського народу" (1874–1875), а також "Політичні пісні українського народу" (1883).

Творча спадщина великого мислителя справила значний вплив на українське суспільство другої половини XIX — початку XX ст. і заслуговує подальшого дослідження.

1. Драгоманов М. Вопрос об историческом значении Римской империи и К.К.Тацит // Университетские известия. — К., 1869. — № 2. — С. 33.
2. Там само. — С. 35.
3. Там само. — С. 36–37.
4. Цит. за: Ставнюк В.В. Роль античних студій у формуванні поглядів М. Драгоманова // УІЖ. — 1998. — № 6. — С. 52.
5. Драгоманов М. Пропавший час. Українці під Московським царством (1654–1876). — К., 1991. — С. 26.
6. Там само. — С. 38.
7. Там само. — С. 44.
8. Дудченко Г.М. Кирило-Мефодіївське товариство в публіцистичній та науковій спадщині М. Драгоманова // УІЖ. — 2003. — № 3. — С. 88.

